

TURINYS

2022 m. leidimo pratarmė	5
Pirmojo leidimo pratarmė. Užbėgant įvykiams už akių	8
1 skyrius. Žvilgsnis į Ukrainos istoriją	15
2 skyrius. Sunkus Ukrainos kelias į didžiąją Europą	40
3 skyrius. Georgijaus Gongadzės nužudymas	62
4 skyrius. Parlamento ir prezidento rinkimai (2002–2004 m.)	76
5 skyrius. Oranžinė revoliucija	94
6 skyrius. Viktoras Juščenka – politikos donkichotas	105
7 skyrius. Prezidentas Viktoras Janukovyčius (2010–2014 m.)	132
8 skyrius. Europos integracijos problema	152
9 skyrius. Maidanas	158
10 skyrius. Banderininkai – propagandinis prekės ženklas	169
11 skyrius. Revoliucija tęsiasi	191
12 skyrius. Valdžios pasikeitimas ar oligarchijos pasikeitimas?	203
13 skyrius. Kam priklauso Krymas?	219
14 skyrius. „Rusų pavasaris“ Kremliuje ir Pietryčių Ukrainoje	231
15 skyrius. Ar rusai nori karo?	241
16 skyrius. Prezidentas Petro Porošenka (2014–2019 m.)	266
17 skyrius. Prezidentas Volodymyras Zelenskis	277
18 skyrius. Rusijos agresija Ukrainoje (2014–2022 m.)	287
Pabaiga	297
Epilogas	308

15 skyrius

AR RUSAI NORI KARO?

Apibendrinimai visada rizikingi. Vis dėlto šioje knygoje neapsieinama be apibendrinimų. Ar rusai nori karo? Su išlyga, kad ne visi rusai nori karo ir kad dauguma rusų nenori karo, galima daryti išvadą, jog 2014 m. ir dabar, 2022 m., Rusijoje susiklostė situacija, kai dauguma rusų sutiko palaikyti savo vyriausybę kelyje į didelį karą. Nustebindami Europą ir pačius save, rusai (dauguma) staiga panorė, kad jų bijotų, kaip Europoje buvo bijoma sovietų karių.

PUTINAS NEIŠMOKO PIRMOJO IR ANTROJO PASAULINIŲ KARŲ PAMOKŲ

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir derantis dėl taikos sutarties sąlygų, JAV prezidentas Wilsonas pasiūlė Vokietijai gana švelnias kapituliacijos sąlygas. Tačiau Prancūzija ir iš dalies Didžioji Britanija kategoriškai ir primygtinai reikalavo labai griežtų sąlygų, užtikrinančių, kaip tuo metu visi manė, kad Vokietija niekada negalės ekonomiškai pakilti ir tapti naujo karo Europoje priežastimi. Taip atsirado Versalio sutartis. Prabėgo daug metų. Per tą laiką prirašyta daugybė knygų apie tai, kad Antrasis pasaulinis karas prasidėjo dėl Vokietiją žeminančios Versalio sutarties ir dėl nežaboto Prancūzijos noro bet kokia kaina užkirsti kelią Vokietijos atgimimui. Laikomasi nuomonės, kad šių knygų autoriai iš esmės buvo teisūs.

Taigi pirmoji Hitlerio atėjimo į valdžią Vokietijoje prielaida buvo žeminanti Versalio sutartis, sudariusi sąlygas nacionalizmui ir nacionalsocialistų

atėjimui į valdžią. Antroji prielaida ta, kad dešiniųjų pažiūrų, konservatyvioji gyventojų dalis bei kariuomenės atstovai buvo visiškai įsitikinę, jog Vokietija pralaimėjo karą dėl „smūgio į nugarą“ (būtent tokia samprata vartota Vokietijoje), o šį smūgį kariuomenei sudavė revoliucionieriai, komunistai. Iš dalies šios versijos šalininkai taip pat teisūs. 1918 m. rudenį Vokietijoje kilę sukilimai, įskaitant ir Lapkričio revoliuciją, neabejotinai dar labiau susilpnino Vokietijos kariuomenę ir vyriausybę, kurios 1918 m. pabaigoje ir be to laikėsi gana netvirtai.

Reikėtų pridurti, kad Vokietijos socialdemokratai pasimokė iš 1917 m. Rusijos revoliucijos istorijos. Jei Rusijoje socialdemokratai – menševikai ir eserai – susivienijo su bolševikais kovai prieš jų pačių sugalvotą „kontrrevoliuciją“ ir galiausiai perleido valdžią tiems patiems bolševikams, tai Vokietijoje socialdemokratai susivienijo su kariuomene, t. y. „kontrrevoliucija“, ir su triuškinu komunistus bei spartakiečius. Po 1918 m. pralaimėtos revoliucijos Vokietijoje į valdžią atėjo socialdemokratai.

1919–1932 m. Veimaro respublikos demokratinei vyriausybei kliuvo nelengvas laikotarpis (dėl pralaimėto karo, jo padarinių ir neįgyvendinamų finansinių bei ekonominių Versalio sutarties sąlygų). XX a. trečiajame dešimtmetyje, kai Vokietijoje egzistavo visiška spaudos laisvė, demokratiją sukompromitavo patys socialdemokratai. Žodžio laisve pasinaudojusi visuomenė juos paskelbė atsakingais už visas šalį užgriuvusias ekonomines negandas.

Tačiau svarbiausia nacių atėjimo į valdžią priežastis – nacionalinis klausimas. Šį klausimą galima suskirstyti į du komponentus. Pirmasis – vokiečių tautos atgimimas ir visų vokiečių suvienijimas viename Reiche, o antrasis – kova su „pasauline žydija“, ypač su Vokietijos žydais. Naciai rasdavo savų argumentų, kurstydami antisemitizmą, kalbėdami apie žydų išsigalėjimą Vokietijoje ir Austrijoje. Vokietijos ir Austrijos intelektualinį elitą (gydytojai, teisininkai, finansininkai, verslininkai, kūrybingi intelektualai) daugiausia sudarė žydai.

Buvo ir kitų prielaidų, prisidėjusių prie nacių atėjimo į valdžią. Pasinaudojęs Kominterno linija, Stalinas paskelbė, kad pagrindinis tarptautinio komunistinio judėjimo ideologinis priešas yra Vokietijos socialdemokratai. Tik pagalvokite: Veimaro respublikos socialdemokratai, spaudžiami Versalio sutarties finansinių bei ekonominių sąlygų, vos laikėsi. Atrodytų natūralu, jei Sovietų Sąjunga paremtų silpną demokratinę vyriausybę naujo gresiančio pavojaus – kraštutinio nacionalizmo akivaizdoje. Beje, pavojus buvo ne

teorinis, o visiškai realus. Italiją jau valdė fašistai, tad būta rimto pagrindo vertinti fašizmą kaip rimtą grėsmę. Remiantis Marxo ir Lenino dogmomis, nacionalizmas buvo pagrindinis tarptautinio komunizmo priešas. Nepaisant to, Stalinas Vokietijos komunistus vertė kartu su naciais imtis bendrų veiksmų prieš socialdemokratinę vyriausybę. Jei komunistai būtų parėmę socialdemokratų, ši koalicija sudarytų daugumą Reichstage (Vokietijos parlamente) ir Hitleris niekada nebūtų atėjęs į valdžią. Juk į valdžią naciai atėjo ne revoliucijos ar perversmo keliu, o visiškai teisėtai. Tačiau Stalinas vokiečių komunistams davė visiškai priešingus nurodymus: šie turėjo visomis išgalėmis remti nacius ir kartu su jais stoti prieš Vokietijos socialdemokratų vyriausybę.

Stalino revoliucijos Vokietijoje strategija skyrėsi nuo Marxo bei Trockio strategijos (šie tikėjosi Vokietijos darbininkų klasės sukilimo) ir nuo prieš prancūzus nukreiptų Lenino planų, pagal kuriuos vokiečiai turėjo sukurti „frontą prie Reino“. Stalinas norėjo sunaikinti visas centristines politines jėgas ir palikti nacizmą su komunizmu vienas prieš vieną. Jis teisingai manė, kad pagrindinė pasaulinės revoliucijos varomoji jėga yra SSRS, o kitos užsienio komunistų partijos atlieka pagalbines funkcijas. Remiantis tokia 1929–1939 m. linija, visos Kominterno pastangos ir sovietų užsienio politika Vokietijos atžvilgiu buvo nukreiptos į Veimaro respublikos pagrindų pakirtimą, reikia tiesioginė parama nacių organizuotiems streikams, provokuoti ginčai susirėmimai su demokratinėmis jėgomis. Stalino įsitikinimu, Hitleris Vokietijoje ir visoje Europoje turėjo atlikti „revoliucijos ledlaužio“ vaidmenį, atverdamas kelią komunistams. Todėl nuo 1933 m. Kremlius siekė sudaryti sąjungą su Vokietijos militaristais ir Hitleriu. 1934–1939 m. „vieningo fronto“ taktika Europoje Stalinui tebuvo priedanga pasirengti susitarimui su naciais.

Jei Stalinas būtų planavęs sudaryti sąjungą su Didžiąja Britanija ir Prancūzija prieš Vokietiją, jis būtų pradėjęs atviras derybas su Vokietija ir slapta – su Prancūzija ir Anglija. Tačiau Stalinas tikėjosi sudaryti susitarimą būtent su Hitleriu. Todėl jis atvirai derėjosi su Anglija ir Prancūzija, o slapčia – su nacių vyriausybe. Būtent tokiais aplinkybėmis Europą sukretė smūgis, kurį vėlesni istorikai prilygino tik Antrojo pasaulinio karo pradžiai: „Miuncheno suokaltis“.

„Miuncheno suokaltis“, siekdamas išvengti karo, pasirašė Prancūzija ir Didžioji Britanija. Tai buvo paskutinis desperatiškas taikiai nusiteikusių prancūzų ir britų mėginimas paaukoti dalį Čekoslovakijos, kad bet kokia kaina nuramintų Hitlerį ir išsaugotų taiką Europoje. 1938 m. padėtis Europoje

Vakarų demokratinėms valstybėms atrodė stačiai katastrofiška. Italijoje valdžioje buvo Mussolinis, Vokietijoje – Hitleris, Ispanijoje – Francas. Austrijos nebeliko, nes po „anšliuso“ ji tapo Vokiečių reicho dalimi. Portugalijoje ir Vengrijoje valdė diktatoriai.

Formaliai kalbant, buvo sutartis tarp Prancūzijos, Čekoslovakijos ir SSRS. Vokietijos agresijos atveju Čekoslovakijos vyriausybė turėjo oficialiai prašyti Prancūzijos ir SSRS karinės pagalbos. Visose sovietų istorijos knygose išsamiai aprašyta, kad Sovietų Sąjunga buvo pasirengusi suteikti pagalbą, kiek turėjo divizijų, kiek lėktuvų ir tankų... Tačiau iš tiesų 1938 m. rugsėjį niekas nenorėjo ir nebuvo pasirengęs kovoti dėl Čekoslovakijos. Nei Prancūzija, nei Anglija, nei Sovietų Sąjunga, nei ta pati Čekoslovakija. Čekoslovakijos prezidentas Edvardas Benešas lemiamu momentu nusiuntė telegramą Stalinui, kurioje oficialiai prašė Sovietų Sąjungos suteikti sutartyje numatytą pagalbą. Tačiau į šią telegramą Benešas laiku negavo atsakymo. Sovietų valdžia delsė reaguoti. Netrukus Benešas išsiuntė antrą telegramą, kuria informavo Staliną, kad Čekoslovakija priėmė kapituliacijos sąlygas ir atsisako Raudonosios armijos karinės pagalbos.

Akivaizdu, tuo metu sovietų vyriausybė neplanavo pradėti karo su Hitleriu dėl Čekoslovakijos. Stalinas derėjosi dėl sovietų karinės pagalbos tik tam, kad gautų Lenkijos leidimą kirsti Čekoslovakijos sieną. Lenkijos okupacija apskritai buvo Stalino manija. Jo antilenkišką kompleksą galima palyginti tik su Hitlerio antisemitiniu kompleksu. Lenkai tai gerai žinojo, todėl nesutiko, kad sovietų kariuomenė į Čekoslovakiją keliautų per Lenkiją. Jiems buvo aišku, jog, įžengusi į Lenkiją, Raudonoji armija niekada nepaliks šios šalies. Tai liudija istorinės Rusijos ir Lenkijos tarpusavio santykių pamokos.

Nors lenkus spaudė Prancūzija, Anglija, Čekoslovakija ir Sovietų Sąjunga, jie nesutiko įsileisti sovietų kariuomenės. (Tas pats, tik jau be Čekoslovakijos, pasikartojo ir 1939 m., kai sovietų vyriausybė derėjosi su Prancūzija ir Anglija dėl savitarpio pagalbos Vokietijos agresijos atveju. SSRS vėl buvo pasirengusi pasirašyti sutartį su Prancūzija ir Anglija, tačiau su sąlyga, kad Lenkija sutiktų leisti Raudonajai armijai kirsti jos sieną.)

Sovietų Sąjunga iš tiesų neturėjo bendros sienos su Vokietija, Prancūzija ir Čekoslovakija. Tačiau kodėl Prancūzija ir Anglija, visą trečiąjį dešimtmetį reikalavusios laikytis Versalio sutarties sąlygų, 1938 m. neprisiruošė paskelbti karo Hitleriui, naciams pareikalavus atiduoti Čekoslovakijai priklausančią Sudetų sritį, kurioje gyveno daug etninių vokiečių? Kodėl reikėjo sutikti su

Čekoslovakijos „padalijimu“? Pirmiausia todėl, kad Anglija ir Prancūzija nebuvo pasirengusios savo rinkėjams atrodyti kaip agresorės. Dėl Sudetų vokiečių, t. y. Čekoslovakijoje gyvenusių etninių vokiečių, kurie norėjo susijungti su Vokietija, 1938 m. Europa nebuvo pasirengusi pradėti Antrojo pasaulinio karo. Beje, net 1939 m. kovą, Hitleriui okupavus likusią Čekoslovakijos dalį, Europa nebuvo pasirengusi kariauti. Nebuvo prasmės kovoti, jei Čekoslovakija pati pasidavė be jokio pasipriešinimo!

Čia pats laikas grįžti prie Stalino užsienio politikos planų ir Hitlerio, kaip „revoliucijos ledlaužio“. 1939 m. kovą Hitleris nerizikavo pradėti didelio karo. Jis žinojo, kad dėl Čekoslovakijos likučių niekas didelio karo nepradės. Fiureris tiesiog netikėjo dideliu karu. 1939 m. kovą okupavęs Čekoslovakiją, jis išsprendė visus Reicho užsienio politikos uždavinius, išskyrus vieną – sunaikinti Europos ir pasaulio žydus. Visi etniniai vokiečiai atsidūrė vieningame Reiche, Vokietijos ekonomika klestėjo. Laikui bėgant visi Versalio sutarties ribojantys straipsniai buvo panaikinti (Hitleris paprasčiausiai nustojo juos vykdyti). Vokietijos žydų turtas buvo nusavintas. Iš žydų atimtos visos teisės, jie buvo tremiami iš Reicho arba siunčiami į lagerius. Būtent tuo metu, kai Hitleris beveik be kraujo praliejimo pasiekė viską, ko norėjo, Stalinas pakvietė fiurerį prie derybų stalo. Kvietimas buvo atviras ir demonstratyvus. 1939 m. gegužės 3 d. Liaudies komisarų tarybos pirmininkas rusas Viačeslavas Molotovas pakeitė žydą Maksimą Litvinovą, su kuriuo Hitleris dėl biologinio antisemitizmo niekada nebūtų sėdęs prie derybų stalo.

Žydo Litvinovo pakeitimas rusu Molotovu buvo Stalino siūstas ženklas, kad jis pasirengęs pradėti rimtas derybas su Vokietijos vyriausybe. Signalas išgirstas, kvietimas priimtas. Savaimė suprantama, Hitleris žinojo apie Staliną užvaldžiusią „lenkiško klausimo maniją“ ir nesibaigiančius sovietų valdžios reikalavimus leisti Raudonajai armijai pereiti per Lenkijos teritoriją. Hitleris suprato, kad Stalinas nori Lenkijos, todėl negalėjo pulti prieš tai nesusitaręs su Kremliumi dėl Lenkijos teritorijos padalijimo.

Kalbant apie Lenkiją, 1939 m. rugpjūtį susitarimų tarp Hitlerio ir Stalino idėja buvo ta, kad sovietų ir vokiečių kariuomenės vienu metu peržengs lenkų sieną ir sunaikins Lenkijos valstybę. Šitaip Vokietija dar kartą išvengs didelio karo, nes, jei SSRS dalyvautų Lenkijos padalijime, Prancūzija ir Anglija nesiryžtų vykdyti savitarpio pagalbos sutarties, neateitų Lenkijai į pagalbą ir vadovautųsi Čekoslovakijos scenarijumi.

Po Čekoslovakijos okupacijos atrodė, kad didelis karas prieš Hitlerį gali neprasidėti, bet 1939 m. rugpjūtį Stalinas pradėjo Antrąjį pasaulinį karą. Stalinas puikiai žinojo, kodėl su vokiečiais pasirašo nepuolimo paktą ir slaptą protokolą, apibrėžiantį į sovietų įtakos sferą patenkančius kraštus.

1939 m. rugpjūtį sovietų valdžia turėjo rinktis. Stalinas galėjo pasirašyti susitarimą dėl savitarpio pagalbos su Prancūzija ir Didžiąja Britanija. Remiantis tuo susitarimu, Vokietijai užpuolus Prancūziją (vienintelę didelę valstybę, kurią Trečiasis reichas galėjo tiesiogiai užpulti, nes neturėjo sienų su Anglija ir SSRS), Sovietų Sąjunga ir Anglija ateitų prancūzams į pagalbą. Negavusi lenkų vyriausybės leidimo kirsti Lenkijos teritoriją, Sovietų Sąjunga Prancūzijai ir Anglijai negalėtų niekuo padėti. Tiesa, Sovietų Sąjunga galėjo laikytis geranoriško neutralumo. Tačiau tai buvo viskas. Pasirašius tokią Sovietų Sąjungos, Prancūzijos ir Anglijos sutartį, Hitleris nebūtų užpuolęs nei Prancūzijos, nei Lenkijos. Pasirašius Prancūzijos ir Sovietų Sąjungos sutartį, vokiečių agresijos atveju Stalinas būtų turėjęs paskelbti karą Vokietijai. 1939 m. rugpjūtį ir rugsėjį Hitleris negalėjo taip rizikuoti.

Žinoma, jau 1939 m. rugsėjį buvo tikimybė, kad Sovietų Sąjunga gali būti įtraukta į tuo metu nepageidautiną karą su Hitlerio valdoma Vokietija. Todėl Stalinas turėjo parengęs kitą žaidimo užsienio politikoje variantą. Gana ramų variantą. Jis galėtų nesudarinti sutarčių nei su Prancūzija ir Anglija, nei su Vokietija. Toks 1939 m. rugsėjo scenarijus Hitleriui būtų atrodęs šiek tiek geresnis. Pirmuoju atveju, jei Hitleris užpultų Lenkiją ir Prancūziją, Sovietų Sąjunga turėtų kariauti su Vokietija. Antruoju atveju SSRS išliktų neutrali. Tada Hitleriui būtų tekę užimti visą Lenkiją ir pasiekti 1939 m. rugpjūčio Sovietų Sąjungos sieną. Vokiečiams tai keltų naujo susidūrimo riziką, šįkart su Sovietų Sąjunga, ir karo dviem frontais grėsmę. Sunku buvo tikėtis, kad Stalino Sovietų Sąjunga ir Hitlerio Vokietija, dvi agresyvios valstybės, kurioms vadovavo iracionalūs paranoikai, galėtų ilgai gyventi taikoje. Nenorėdamas bendros sienos su SSRS, Hitleris galėjo užimti tik vakarinę Lenkijos dalį, o rytinę paversti buferine zona. Tačiau neišku, kiek ilgai tokia „buferinė“ zona galėtų gyvuoti. Bet kuriuo atveju, ir atsiradus bendrai sienai su Vokietija, ir sukūrus „buferinę“ Rytų Lenkiją, Sovietų Sąjunga kuri laiką galėjo nedalyvauti dideliame Europos kare ir iš šalies stebėti, kaip Hitleris doroja likusią Europą.

Aišku, Stalinui didžiausia rizika buvo ta, kad Hitleris galėjo nepradėti didelio karo Europoje. Visai nepradėti. 1939 m. rugsėjį fiureris Lenkijos atžvilgiu galėjo apsiriboti „Dancigo problemos“ sprendimu. Dancigo teritorijoje

nuo seno gyveno etniniai vokiečiai. Hitleris kėlė klausimą dėl jų susijungimo su Vokietija. Tam reikėjo ne tik perduoti Dancigą Vokietijai, bet ir sukurti „koridorių“ (jis buvo pavadintas „Dancigo koridoriumi“), sujungiantį miestą su likusia Vokietijos dalimi. Žinoma, lenkiškų teritorijų perdavimui reikėjo pačios Lenkijos sutikimo. Tačiau Hitleris jau turėjo sėkmingos patirties Miunchene, tad Dancigo atveju planavo sužaišti lygiai pagal tą patį scenarijų kaip ir su etninių vokiečių gyvenama Čekoslovakijos Sudetų sritimi, t. y. šantažuodamas Prancūziją, Angliją ir Lenkiją, grasindamas dideliu karu, užvaldyti Dancigą ir „koridorių“, o paskui, apkaltinęs lenkus nesilaikant tam tikrų susitarimo sąlygų, įžengti į Lenkiją, prisidengęs etninių vokiečių interesų Lenkijoje gynimu, ir okupuoti vakarinę šalies dalį. Galiausiai lemtinga valanda Lenkijai vis tiek būtų išmušusi, bet ne 1939 m. rugsėjį, o kiek vėliau, pavyzdžiui, 1940–1941 m., kai Hitleris tikėjosi užimti Vakarų Lenkiją be didelio karo. Juk Didžioji Britanija, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga leido jam okupuoti Čekoslovakiją. Kuo Lenkija geresnė?

Tad kodėl Hitleriui reikėjo nepuolimo pakto su Stalinu? Fiureris baiminosi, kad Stalinas, nors ir nepasirašęs savitarpio pagalbos sutarties su prancūzais, įsitrauks į karą, peržengs Lenkijos sieną (su lenkų sutikimu ar be jo) ir vokiečių kariuomenę užgrius iš rytų. Toks scenarijus Hitleriui buvo labai nepalankus ir pavojingas. Todėl 1939 m. rugsėjį jis negalėjo taip smarkiai rizikuoti. Nepasirašęs pakto su Stalinu, Hitleris negalėjo pradėti karo prieš Lenkiją. Karas galėjo būti pradėtas tik tuo atveju, jei Stalinas įsipareigoję neremti Prancūzijos ir Anglijos, neatidarytų antrojo fronto rytuose. Būtent todėl vokiečiams, prieš atakuojant Lenkiją, buvo būtina pasirašyti nepuolimo sutartį su Sovietų Sąjunga.

Akivaizdu, kad tokios naudingos ir Hitleriui būtinos sutarties kaina – leisti Sovietų Sąjungai okupuoti kai kurias Rytų Europos šalis. 1939 m. rugpjūčio 20 d. Lenkijos klausimą skubantis išspręsti Hitleris parašė laišką Stalinui. Laiške atvirai pripažino, kad planuoja pulti Lenkiją, todėl yra suinteresuotas kuo greičiau pasirašyti nepuolimo paktą. Hitleris prašė Stalino leidimo skubiai deleguoti į Maskvą Ribbentropą, kuris turėjo derėtis dėl nepuolimo pakto ir slapto protokolo dėl įtakos sferų Rytų Europoje pasidalijimo. Stalinas sutiko.

Svarbu pabrėžti, kad, nors 1938 m. Miuncheno sutartis turėjo trūkumų ir buvo apšaukta bailumo demonstravimu, išdavikiška sutartimi ir pan., Anglija ir Prancūzija ją pasirašė siekdamos išsaugoti taiką, o Sovietų Sąjungos

ir Vokietijos susitarimas pasirašytas siekiant pradėti karą. Ir būtent dėl šios priežasties Hitleris skubėjo. Stalinas, norėdamas padėti Hitleriui kuo greičiau pradėti karą Europoje, skubiai sutiko priimti Ribbentropą Maskvoje.

Rugpjūčio 23 d. Ribbentropas išskrido į Maskvą. Tą pačią dieną pasirašyta Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutartis ir slaptas papildomas protokolas. Remiantis protokolu, SSRS atiteko Baltijos šalys, Rytų Lenkija, Suomija ir Besarabija. Atkreipkite dėmesį, kad Hitleris neprašė Stalino sutikti su Prancūzijos, Belgijos, Olandijos ir kitų Europos šalių okupacija. Jam reikėjo tik Stalino sutikimo karui su Lenkija. Net ir šiuo laikotarpiu Hitleris vis dar tikėjosi išvengti didelio karo. Šią temą jis aptarė per susitikimą su Mussoliniu 1939 m. balandžio 15–16 d., netrukus po Čekoslovakijos okupacijos. Tada dviejų valstybių vadovai susitarė dėl didelio karo pradžios termino: ne anksčiau kaip 1943 metais. O kol kas kalendoriuje buvo 1939 m. rugpjūtis.

Rugpjūčio 31 d. Molotovas SSRS Aukščiausiojoje Taryboje pasakė ilgą kalbą užsienio politikos klausimais. Rugsėjo 1-ąją, tą pačią dieną, kai Vokietija užpuolė Lenkiją, ši kalba išspausdinta laikraštyje „Pravda“. Kalbos esmė tokia: dar vakar fašistinė Vokietija buvo priešas, o šiandien ji tapo draugu.

Stalinas galėjo sustabdyti Antrąjį pasaulinį karą. Jam tereikėjo pasirašyti savitarpio pagalbos paktą su Prancūzija ir Anglija, atsisakant planų užimti Lenkiją arba Rytų Lenkiją. Viskas. Stalinui nieko daugiau nereikėjo daryti, kad užkirstų kelią Hitlerio agresijai ir dideliam karui Europoje. Tačiau jis siekė visiškai priešingų tikslų – pradėti Antrąjį pasaulinį karą, priversti Hitlerį įsivelti į didelį karą, o paskui ant Trojos arklio įjoti į Vakarų ir Rytų Europą, ją užvaldyti. Kvailas Hitleris pateko į Stalino gudriai paspęstus spąstus. Rugsėjo 1 d. vokiečiai užpuolė Lenkiją. Rugsėjo 3 d. po pietų iš pradžių Anglija, o paskui Prancūzija paskelbė karą Vokietijai. Tą patį vakarą Trečiojo reicho vyriausybė išsiuntė pirmąją skubią visiškai slaptą telegramą į Maskvą, prašydama kuo greičiau pradėti karinius veiksmus prieš Lenkiją. Kodėl?

Pirma, vokiečiai patyrė nuostolių. Žinoma, kaip vėliau paaiškėjo, šie nuostoliai buvo neproporcingai maži, palyginti su Lenkijos kariuomenės nuostoliais, bet vis dėlto pirmą kartą per visą Hitlerio agresijos Europoje istoriją vokiečiai neteko tūkstančių vyrų. Antra, vokiečiams buvo svarbu užkirsti kelią Lenkijos kariuomenės traukimuisi į rytus, į sovietų įtakos zoną, į kurią, remiantis nepuolimo sutartimi su SSRS, vokiečiai negalėjo patekti. Trečia, Hitleris norėjo parodyti lenkams, anglams ir prancūzams, kad Stalinas šiame kare yra Vokietijos, o ne demokratinės Europos sąjungininkas.

Tačiau yra dar vienas labai svarbus dalykas. Jei Stalinas būtų užpuolęs Lenkiją rugsėjo 1 ar 2 d., kas žino, galbūt Anglija ir Prancūzija nebūtų paskelbusios karo Vokietijai, o pasielgtų taip pat, kaip ir Čekoslovakijos atveju. Tuomet didelis karas Europoje vargu ar būtų prasidėjęs. Vokietijos ir SSRS kariuomenės būtų priėjusios bendrą sieną jų okupuotoje Lenkijoje ir kitas didelis karas būtų buvęs sovietų ir nacių karas, o ne Antrasis pasaulinis. Taigi Stalinas pasielgė taip, kaip pasielgė. Jis laukė, kol Vokietija užpuls Lenkiją, o paskui – kol Prancūzija ir Anglija paskelbs karą Vokietijai. Stalinas delsė, kol Vokietijos vyriausybė dukart paragino jį pulti Lenkiją, ir tik tada sutiko pradėti karinius veiksmus.

1939 m. rugsėjo 3 d. pasaulis dar nenutuokė, kas yra Antrasis pasaulinis karas ir kaip jis klostysis. Užtat visi gerai prisiminė Pirmąjį pasaulinį. Tas karas buvo pasibaigęs vos prieš 20 metų ir beveik visi jo dalyviai buvo gyvi (žinoma, tie, kurie nežuvo). Tiems, kuriems 1918 m. buvo 30 metų, 1939 m. sulaukė 51-erių.

Pirmajame pasauliniame kare Didžioji Britanija neteko maždaug 1 mln. žmonių, Prancūzija – 1,7 milijono. Prancūzų nuostoliai buvo katastrofiški. Antrą kartą sumokėti tokią kainą prancūzai nebuvo pasirengę. Antrojo pasaulinio karo istorija parodė, kad Prancūzija pasirinko kapituliuoti, o ne kovoti iki galo. 1939 m. kilusiam kare prancūzai siekė išvengti daugybės žmonių žūties. Šią užduotį iš dalies pavyko sėkmingai įgyvendinti. Antrajame pasauliniame kare prancūzai neteko mažiau žmonių nei Pirmajame – apie 568 tūkst. žmonių, arba 1,35 proc. šalies gyventojų (Pirmajame pasauliniame kare – 4,3 proc.).

Anglijos padėtis buvo geresnė. Britanija buvo Vokietijai nepasiekiamą salą. Prancūzija žinojo, kad negali ir nenori kariauti viena, todėl laukė, kol Anglija pirmoji paskelbs karą Vokietijai. Rugsėjo 3-iosios rytą karą paskelbė anglai, o popiet ir prancūzai. Tačiau net ir karą paskelbusi Anglija iš tiesų neketino rimtai kariauti. Ji taip pat nesiekė nugalėti bet kokia kaina. Beje, Didžioji Britanija taip pat sėkmingai išsprendė šią užduotį: Antrajame pasauliniame kare taip pat prarado dvigubai mažiau žmonių nei Pirmajame – apie 450 tūkst. vyrų.

1939 m. rugsėjo 3-iosios vakarą Stalinui atsivėrė didžiulės galimybės. Jis galėjo, kaip ir rugpjūtį, tiesiog nieko nedaryti ir atsisakyti įsiveržti į Rytų Lenkiją. Tokiu atveju Stalinas būtų palikęs Hitlerį vienui vieną prieš lenkus, prancūzus ir britus. Žinoma, net turėdami omenyje tai, ką dabar žinome apie

žmogėdrą Hitlerį ir jo žvėriškus planus visos žmonijos atžvilgiu, tai būtų ne-
garbinga iš Stalino pusės, tačiau, kalbant apie SSRS interesus ir net Stalino
asmeninius užsienio politikos planus, toks sprendimas būtų buvęs naudin-
gas. Hitleriui būtų tekę kariauti su visa Lenkija, patiriant rimtų nuostolių,
ir karinė kampanija būtų užtrukusi. Prancūzija nebūtų galėjusi ilgai stebėti
lenkų naikinimo ir, ko gero, pradėtų prieš Vokietiją karo veiksmus. Anglija
taip pat būtų priversta įsikišti. Tiesa, tuo metu britai nebuvo pajėgūs rim-
čiau prisidėti, nes beveik neturėjo sausumos kariuomenės, o jų aviacija dar
tik žengė pirmuosius žingsnius. Tačiau britų laivynas dominavo jūroje. O tai
jau buvo nemažai.

Jei Stalino neidealizuosime, o laikysime jį Hitlerio vertu piktadariu, tai ir
šiuo požiūriu SSRS nesikišimas atnešė naudingų rezultatų. Stalinas stūmė
Europą į Antrąjį pasaulinį karą, t. y. įgyvendino savo klastingą „revoliucijos
ledlaužio“ planą. Jis galėjo gauti viską, galbūt išskyrus Rytų Lenkiją, kuri dėl
karinės būtinybės galėjo būti okupuota vokiečių. Užėmę Rytų Lenkijos teri-
toriją, naciai galbūt jos ir nebebūtų palikę, tad naujoji sovietų ir nacių siena
atitiktų 1939 m. senąją sovietų ir lenkų sieną. Mokestis už galimą (tik galimą,
o ne akivaizdų) Rytų Lenkijos atidavimą Vokietijai – Sovietų Sąjungos atsi-
sakymas kartu su Hitleriu dalyvauti Lenkijos kampanijoje ir faktinis SSRS
neutralumas prasidėjusiame kare.

Buvo ir kitų variantų. Stalinas galėjo pareikšti, kad, Prancūzijai ir Angli-
jai paskelbus karą Vokietijai, pasikeitė tarptautinė padėtis (kuriai esant buvo
pasirašytas Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo paktas), todėl sovietų
vyriausybė panaikina susitarimą su vokiečiais bei slaptąjį protokolą. Žino-
ma, Hitleris tokį žingsnį būtų įvertinęs kaip priešišką Vokietijai su visomis iš
to išplaukiančiomis pasekmėmis. Toks Stalino pareiškimas būtų reiškęs, kad
Sovietų Sąjunga jau 1939 m. ištraukia į pasaulinį karą Lenkijos, Anglijos ir
Prancūzijos pusėje. Kita vertus, tas pats pareiškimas galėjo priversti Hitlerį
atsisakyti planų okupuoti visą Vakarų Lenkiją ir siekti kuo greičiau išspręsti
prasidėjusį konfliktą, tarpininkaujant, pavyzdžiui, Italijai. Kitaip tariant, Sta-
linas galėjo užkirsti kelią Antrajam pasauliniam karui net ir po 1939 m. rug-
sėjo 3 dienos.

Tačiau Stalinas neplanavo stabdyti Vokietijos invazijos į Lenkiją ir be-
prasidedančio Antrojo pasaulinio karo. 1939 m. rugsėjo 5 d., atsakydamas į
Ribbentropo prašymą, Stalinas patvirtino, kad pasilieka teises į Rytų Lenkiją,
bet kol kas jos nepuls, net jei besiveržiantiems vokiečiams tektų tai vienur, tai
kitur įžengti į sovietų įtakos sferą.

Kodėl Stalinas priėmė tokį sprendimą? Pirmiausia todėl, kad sovietų invazijos į Lenkiją ir greitos okupacijos atveju Antrasis pasaulinis karas galėjo užgesti net neišplieskęs. Viskas tiesiog pasibaigtų Lenkijos išnykimu iš pasaulio žemėlapyje. Tiesą sakant, Hitleris būtent to ir tikėjosi. Antra, Stalinas delsė atakuoti Lenkiją, kad lenkų kariuomenė ilgiau priešintųsi vokiečiams ir jiems pridarytų kuo didesnių nuostolių. Kuo ilgiau lenkai kovėsi su vokiečiais, tuo silpniau galėjo priešintis sovietų agresijai. Trečia, jei Vokietija ir SSRS prarytų Lenkiją pirmosiomis rugsėjo dienomis, ar anglams ir prancūzams dėl jos būtų verta pradėti karą? Taigi Stalinas neskubėjo veltis, kad vokiečiai patirtų kuo daugiau nuostolių ir būtų įtraukti į pasaulinį karą. Tokia laikysena buvo dalis bendros Stalino strategijos paversti Vokietiją „revoliucijos ledlaužiu“.

Stalinas planavo pradėti veržtis į Rytų Lenkiją tik tada, kai vokiečių pajėgos užims Varšuvą. Tada sovietų vyriausybė paskelbė, kad Lenkija – tas „šlykštus Versalio sutarties vaikas“ (kaip savo kalboje Lenkiją pavadino Molotovas) – žlugo, o Raudonoji armija įžengs į Lenkiją „ginti“ ten gyvenančių ukrainiečių ir baltarusių. Rugsėjo 14 d. Molotovas pareikalavo, kad vokiečiai užimtų Varšuvą. Tai buvo būtina sąlyga Raudonajai armijai pradėti karinius veiksmus prieš Lenkiją. Tačiau buvo vienas keblus momentas. Iš kilo pavojus, kad Vokietija, užėmusi Varšuvą ir Vakarų Lenkiją, sudarys paliaubų sutartį su Lenkijos vyriausybe. Tada Stalinas vėl susidurtų su grėsme, kad Antrasis pasaulinis karas neišpliesks. Todėl rugsėjo 10 d. sovietų vyriausybė informavo Berlyną, kad karinius veiksmus prieš Lenkiją pradės tik tuo atveju, jei vokiečiai pažadės nesudaryti paliaubų su lenkais. Rugsėjo 13 d. Ribbentropas patikino Staliną, jog Vokietijos vyriausybė „nekelia klausimo dėl paliaubų sudarymo“.

1939 m. rugsėjį Hitleris tikėjosi, kad blankiai rusenantis karo nuodėgulis neišsilyps, kol vokiečiai nebus pasirengę naujoms aktyvioms puolamosioms operacijoms Vakaruose. Ir ši viltis išsipildė. Prancūzija ir Anglija nebuvo nei kariniu, nei politiniu, nei psichologiniu požiūriu pasirengusios pradėti didelį karą dėl Lenkijos. Jos ryžosi paskelbti karą, bet ne jį pradėti. Stalinas tikėjosi, kad abi pusės įsivels į karą Vakaruose, o Sovietų Sąjunga tuo metu galės išspręsti savo užsienio politikos klausimus, remdamasi slaptauoju sutarties su vokiečiais protokolu. Šis skaičiavimas taip pat buvo teisingas. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybės savo ruožtu tikėjosi, kad, užėmus Lenkiją, Hitleris pasuks į rytus, o ne į vakarus. Jų viltys išsipildė 1941 m. birželio 22 d., beveik po dvejų metų. Taigi galima sakyti, kad visų didžiųjų Europos valstybių užsienio politikos skaičiavimai pasiteisino. Tačiau laikas parodė, kad šie išsipildė lūkesčiai nepalankiai atsirūgo visoms pusėms.

Nekalbėkime apie Lenkiją, kuri buvo paaukota šioje kombinacijoje. Lenkija paprasčiausiai liovėsi egzistavusi. Prancūzija ir Anglija, besistengiančios atidėti įsitraukimą į karą ir siekiančios laimėti laiko, suteikė Vokietijai ir Italijai pranašumą rengiantis rimtai 1939–1941 m. karinei kampanijai, kurią Hitleris pradėjo prieš visą demokratinę Europą. Kariniu atžvilgiu Vokietijos kariuomenės operacijos nuo 1939 m. rugsėjo iki 1941 m. vasaros buvo labai sėkmingos. 1941 m. vasarą beveik visa žemyninė Europa buvo užvaldyta Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Britų imperija galėjo kliautis tik savo laivynu ir stačiais Lamanšo sąsiaurio krantais. Sausumoje aktyvaus pasipriešinimo pajėgų tiesiog nebuvo. Tačiau visoje šioje kombinacijoje Hitleris ir Stalinas padarė vieną geopolitinę klaidą, kuri buvo naudinga anglams. Ta klaida – bendra siena tarp Vokietijos ir SSRS. Dabar Hitleris susidūrė su problema, kurią privalėjo numatyti ir stengtis jos išvengti. Ši problema negalėjo nesukelti karinio dviejų valstybių, dviejų režimų, dviejų diktatūrų susidūrimo.

1940 m. lapkritį Molotovas atvyko į Berlyną naujam derybų etapui. Derybos buvo sudėtingos. Molotovas reikalavo, kad Vokietija leistų sovietams okupuoti Suomiją (1939–1940 m. Žiemos kare apgynusią savo nepriklausomybę), Bulgariją, neprieštarautų „Bosforo ir Dardanelų sąsiauriuose nuomos pagrindais ilgam įkurtai sausumos ir jūrų pajėgų bazei“ ir net, jei iškiltų būtinybė, pritartų sovietų ir italų karui prieš Turkiją. Be to, sovietų vyriausybė primygtinai reikalavo, kad Japonija atsisakytų naftos ir anglies koncesijų šiaurinėje Sachalino dalyje.

Mainais už tai Hitleris pasiūlė Sovietų Sąjungai prisijungti prie 1940 m. rugsėjo 27 d. Berlyne Vokietijos, Italijos ir Japonijos pasirašyto Trišalio pakto. Susitarimo projektą tarp Trišalio pakto valstybių ir SSRS sudarė vokiečiai. Jame buvo du slaptieji protokolai, kuriuose pateiktas ilgas SSRS ir Vokietijos agresyvių ketinimų sąrašas. Iš esmės Hitleris sutiko, kad SSRS „svarbiausi teritoriniai interesai“ yra „į pietus nuo Sovietų Sąjungos Indijos vandenyno kryptimi“ ir kad „Vokietija, Italija ir Sovietų Sąjunga kartu sieks pakeisti Montrė mieste pasirašytą sąsiaurių konvenciją nauju susitarimu. Remiantis šia konvencija, Sovietų Sąjungos kariniai laivai gautų neribotą teisę bet kuriuo metu plaukti sąsiauriais, o visos kitos šalys, išskyrus Juodosios jūros valstybes, Vokietiją ir Italiją, iš esmės atsisakytų šios teisės.“

Hitleris ignoravo Molotovo reikalavimus atiduoti Suomiją, Bulgariją, Bosforo ir Dardanelų bazes. 1940 m. lapkričio 25-osios vakarą Molotovas pasikvietė Vokietijos ambasadorių Schulenburgą į savo kabinetą ir pateikė atsakymą į Vokietijos pasiūlymą. Sovietų vyriausybė buvo pasirengusi „pritarti

keturių valstybių pakto dėl politinio bendradarbiavimo ir ekonominės savitarpio pagalbos projektui“, tačiau su rimtomis pataisomis. Vokietijos kariai turėjo nedelsdami palikti „Suomiją, kuri, remiantis 1939 m. paktu, buvo įtraukta į sovietų įtakos sferą“; į sovietų įtakos sferą turėjo būti įtraukta Bulgarija. „Per kelis artimiausius mėnesius Sovietų Sąjungos saugumas iš šiaurės pusės“ turi būti užtikrintas... „ilgalaikės nuomos pagrindu Bosforo ir Dardanėlių šiauriniuose įkuriant sovietų sausumos ir karinių jūrų pajėgų bazę“. Vokietija taip pat turinti pripažinti, kad „teritorija į pietus nuo Batumio ir Baku Persijos įlankos kryptimi“ yra „Sovietų Sąjungos teritorinių siekių centras“, o Japonija – atsisakyti savo teisių į anglies ir naftos koncesijas Šiaurės Sachaline. Sovietų vyriausybė taip pat reikalavo, kad Turkija prisijungtų prie keturšalio pakto, o jei atsisakys, tai „Italija ir SSRS, remdamosi nauju atskiru susitarimu“, Turkijai pritaikytų ekonomines bei karines sankcijas.

Hitleris siūlė pasirašyti du slaptus protokolus, o Stalinas – penkis: trečiąjį slaptą protokolą dėl Suomijos; ketvirtąjį slaptą Japonijos ir Sovietų Sąjungos protokolą dėl Japonijos atsisakymo nuo naftos ir anglies koncesijų Šiaurės Sachaline; penktąjį slaptą Vokietijos, Sovietų Sąjungos ir Italijos protokolą, kuriame pripažįstama, kad Bulgarija geografiškai yra SSRS interesų zonoje ir kad Sovietų Sąjungos ir Bulgarijos savitarpio pagalbos sutartis yra politinė būtinybė.

Hitlerio atsakymas į 1940 m. lapkričio 25 d. sovietų reikalavimus buvo labai iškalbingas. Gruodžio 18 d. jis pasirašė direktyvą Nr. 21 „Barbarosos planas“, kuria remiantis pradėtas karas prieš Sovietų Sąjungą. Žinoma, sovietų valdžia apie direktyvos pasirašymą nieko nenutuokė, tačiau puikiai žinojo, kad fiureris atmetė lapkričio 25 d. reikalavimus. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos santykiai pateko į aklavietę. Vokietijos kariuomenė buvo Suomijoje, Bulgarijoje ir Rumunijoje, t. y. tose teritorijose, kurias Stalinas laikė savo nuosavybe. Dabar SSRS ir Vokietijos karinis susidūrimas buvo neišvengiamas. Tačiau ar Vokietija buvo pasirengusi karui su Sovietų Sąjunga?

Žinome, kad Vokietija nebuvo pasirengusi šiam karui (nes pralaimėjo). 1938–1939 finansiniais metais Vokietija ginkluotei išleido 15 proc. savo nacionalinių pajamų, t. y. maždaug tiek pat, kiek Anglija. Hitleris nenorėjo ginkluotis vokiečių tautos gerovės sąskaita, nes dėl to galėjo sumažėti jo populiarumas. Trečiajame penkmečio plane (1938–1942 m.) Sovietų Sąjungoje kariniams tikslams skirta 26,4 proc. biudžeto asignavimų, tačiau iš tikrųjų kasmet buvo išleidžiama vis daugiau. 1940 m. panaudota 32,6 proc. biudžeto, o 1941 m. – 43,4 procento.